

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендинович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Majitaeva Sh., Qalybaeva S.B. XX gasyr basyndagy qazaqsha oqulıqtardin tili turaly (About the language of Kazakh textbooks of the beginning of the XX century) // Karagandy universitetinin habarshysy. №2 (58). Karagandy, 2010. 142 b (33-38 b.). [in Kazakh]

Narodnoe prosveteniye KazSSR. Sbornik dokumentov i materialov (1917–1939) (People's Education of the Kazakh SSR. collection of documents and materials (1917-1939). Alma-Ata, 1957. 237 s. [in Russian]

Rysbekova S.T. Obrazovanie kak faktor sotsialnoi modernizatsii traditsionnogo obshestva (na primere Kazahstana 1920-1930-e gg) [Education as a factor of social modernization of traditional society (on the example of kazakhstan in the 1920s-1930s)] // Vestnik RUDN. №5. 2009. 319 s. [in Russian]

Suleimenov R.B., Bisenov H.I. Sotsialisticheskii put kulirnogo progressa otstalih narodov (The socialist way of cultural progress of backward peoples). Almaty, 1967. 237 s. [in Russian]

Tahanova R.S. K voprosu o razvıtii obsheobrazovatelnoi shkoli v Kazahstane 20-40-e gg. XX veka (On the development of secondary schools in kazakhstan in the 20-40s of the xx century) // Izvestiia Saratovskogo universiteta. T10. Vypusk 3. 2010. 109 s. [in Russian]

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_126

МАҢҒЫСТАУ ӨҢІРІНДЕГІ АШТЫҚ ПЕН БОСҚЫНШЫЛЫҚ (1920 Ж. СОҢЫ - 1930 Ж. БАСЫ)

Құдайбергенова А.И.¹, Байдалы Р.Ж.^{2*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы.

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті. Қазақстан, Қостанай

*Автор-корреспондент

E-mail: akudaybergen@mail.ru (Құдайбергенова), rbaidali@mail.ru (Байдалы)

Түйіндемe. Мақалада архивтік дәйектемелер негізінде Маңғыстау өңірінің аумағын қамтыған 1929-1933 жылдардағы ашаршылық пен босқыншылықтың Қазақстанның өзге өңірлеріне қарағанда ерте басталғаны айтылады.

Халық пен мал басының шығыны жайлы сол жылдардағы мәліметтерді салыстыра отырып, халық санының күрт төмендеуінің бір себебі - босқыншылыққа ұшыраған өңір халқының динамикасы да сөз болады. Өңірдің ашыққан халқын республика ішіндегі басқа аудандарға қоныстандыру шаралары да қолға алынды. 1929 жылдың көктемінде аймақтағы халықтың үштен бір бөлігі, шамамен 60 491 адам аштыққа ұшырады. Жан сауғалаған мыңдаған Маңғыстау халқы Түрікменстанға, одан ары Иранға жұмыс іздеп, шет жерлерге ауа көшті.

Қазақ Орталық атқару комитеті мен Қазақ үкіметі атынан округ басшылары Красноводскіге, Ашхабадқа Түрікмен Халық комиссарлар кеңесіне хат жолдап, жұтқа байланысты Түркменстан Республикасының солтүстігіне адайлардың қыстап шығуына рұқсат беруін сұрайды. Малдан ада болған аштарға Түрікменстанның Мерв, Байрамалы, Таджен қалаларында уақытша тұруға және оларға кеңес, кооперация ұйымдарының көмек көрсетілуіне өтініш білдіріліп куәліктер беріледі. Алайда өңірдегі жағдайды анықтауға қатысты архив құжаттары республикалық билік органдарын жұтпен күрестен гөрі алдағы көктемгі егіс науқаны көп мазалағандығына толық дәлел бола алады.

Мақалада авторлар жаңа архивтік деректер негізінде Маңғыстау өңіріндегі ашаршылық пен босқыншылық тарихына терең бойлайды.

Кілт сөздер: күштеп ұжымдастыру, ашаршылық, босқыншылық, босқындар, Маңғыстау өңірі.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранты бойынша «XX ғасырдың 30-жж. басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі Орта Азия республикалары мен Ресейдегі қазақ босқындары: орналасуы мен бейімделуі» атты ғылыми жоба аясында дайындалды

МРНТИ: 03.20.

ГОЛОД И ОТКОЧЕВКИ В МАНГИСТАУСКОМ РЕГИОНЕ (КОНЕЦ 1920-х - НАЧАЛО 1930-х гг.)

Қудайбергенова А.И.¹, Байдалы Р.Ж.^{2*}

¹Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахстан, Алматы.

²Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова. Казахстан, г. Костанай.

*Автор-корреспондент

E-mail: akudaybergen@mail.ru (Қудайбергенова), rbaidali@mail.ru (Байдалы)

Аннотация. В статье на основе архивных материалов отмечается, что голод и откочевка 1929-1933 годов, охватившие территорию Мангистауского региона, начались раньше, чем в других регионах Казахстана.

Сравнительные данные об убыли населения и поголовья скота за те годы, доказывают, что одной из причин резкого снижения численности населения является откочевка, которая повлияла на динамику численности населения региона. Весной 1929 года треть населения региона, около 60 491 человек, голодало. Отмечается что были предприняты меры по внутреннему переселению голодающего населения региона в другие районы республики. Тысячи мангистаусцев в поисках работы переехали в Туркменистан, а затем в Иран.

КазЦИК в лице глав округа отправили в Красноводск, Ашхабад письмо в Совет Народных Комиссаров туркмен, с просьбой разрешения перезимовать адаевцам на севере республики. Голодающим, лишившихся скота казахам, будет предложено временно проживать в городах Мерв, Байрамалы, Таджен Туркменистана и оказывать им помощь. Однако документы, выявленные в архивах являются доказательствами того, что республиканские органы управления больше беспокоили весенне-полевые работы посева, нежели борьба с голодом и откочевкой.

В статье авторы на основе новых архивных документов углубляются в историю голода и откочевки казахов в Мангистауском регионе.

Ключевые слова: насильственная коллективизация, голод, откочевка, беженцы, Мангистауская область

IRSTI: 03.20.

FAMINE AND REFUGEES IN THE MANGYSTAU REGION (IN THE LATE OF 1920s-EARLY 1930s)

Kudaibergenova A.I.¹UD, Baidaly R.Zh.^{2*}

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.

²A. Baitursynov Kostanay Regional University. Kazakhstan, Kostanay

*Corresponding author

E-mail: akudaybergen@mail.ru (Kudaibergenova), rbaidali@mail.ru (Baidaly)

Annotation. Based on archival materials, the article notes that the famine and migration of 1929-1933, which covered the territory of the Mangystau region, began earlier than in other regions of Kazakhstan.

Comparative data on the loss of population and livestock for those years prove that one of the reasons for the sharp decline in population is migration, which affected the dynamics of the population of the region. In the spring of 1929, a third of the region's population, about 60,491 people, were starving. It is noted that measures have been taken to internally relocate the starving population of the region to other regions of the republic. Thousands of Mangystau residents moved to Turkmenistan in search of work, and then to Iran.

The Kazakh Central Executive Committee and the Kazakh government, represented by the heads of the district, sent a letter to the Council of Turkmen People's Commissars in Krasnovodsk, Ashgabat, asking for permission for the Aday tribe to winter in the north of the republic. Starving Kazakhs who have lost their livestock will be offered to temporarily reside in the cities of Merv, Bayramaly, Tajen of Turkmenistan and provide them with assistance. However, archival documents revealed in the archives are evidence that the spring field campaign was more concerned about the republican governing bodies than the fight against hunger and migration.

In the article, the authors, based on new archival documents, delve into the history of famine and migration of Kazakhs in the Mangystau region.

Key words: forced collectivization, famine, migration, refugees, Mangystau region

Кіріспе. Демографиялық апатқа ұшыратқан ашаршылық тарихи әдебиетте 1929-1933 жж. белгіленеді. Бірақ, архив құжаттары Қазақстанның кейбір аймақтарында бұл апаттың ерте басталғанын дәлелдейді. Мысалы, Маңғыстау жерінде 1927/1928 жж. қасындағы болған «Аққоян» жұтынан кейін-ақ халық аштыққа ұшырап, жан-жаққа босып, мал қырылып, адамдардың жаппай өлуіне жол берілді. N

1929-1933 жж. жеделдетілген ұжымдастыру мен отырықшыландыру нәтижесінде ауыл шаруашылығында орын алған ашаршылық Қазақстанның барлық өңірлерін шарпыды. Халық пен мал басының ұжымдастыру нәтижесіндегі шығыны жергілікті жерлерде есепке алынып та отырды. Мысалы, көшпенді мал шаруашылығымен айналысқан Оңтүстік Қазақстан облысы Тереңөзек ауданындағы 14 ауылда 1930 ж. 9961 шаруашылықта 46,4 мың адам есептелсе, 1931 ж. шаруашылық саны 5858-ге, адам саны 27,4 мыңға түскен. 1932 ж. жағдай тіпті қиындаған – 4031 шаруашылықта 16,6 мың адам қалса, 1933 ж. 1 наурызында 1865 қана шаруашылықта 6,8 мың ғана адам қалған. Күн көріс көзі мал басы да күрт төмендеді: 1930 ж. 91,6 мың ірі қара мал басы болса, 1933 ж. 15 қаңтарында 70 түйе мен 234 жылқы ғана қалған. Мал басын төлік түрлеріне байланысты салыстырсақ та, егістік жердің көлемін алып қарасақ та апатты жағдайдық сандық көрінісі адам шошытарлықтай: 1930 ж. 16,9 мың гектар жерге егіс егілген болса, 1933 ж. 6,9 мың гектар жер қалған. Үш жыл ішінде 7,8 мыңдай

шаруашылық жойылған болса, 2,2 мыңдай шаруашылық ауданнан сыртқа көшіп кеткен (Қойгелдиев, 2009). 1930-1933 ж. аудандағы адамдар 85%-ға кеміді. Сондай-ақ, Жаңақорған ауданынан 1930-1933 жж. маусым аралығында 14,3 мың шаруашылық немесе барлық шаруашылықтың 82%-ы көшіп кеткен. Толық емес есеп бойынша 600 адам өлген (Қойгелдиев, 2009: 245).

Ақтөбе облысындағы жағдай да мәз болмады: 1930-1933 жж. арасында 62,9 мың шаруашылықтың 24 мыңы көшіп кетсе, олардың 9,1 мыңдайы қайта көшіп келген. Сол кезде құрамында болған Арал, Қостанай және Торғай аудандарының шаруашылықтары Ақтөбе облысы бойынша ең көп кеміген аудандар болды (Құдайбергенова, 2011: 185). 1930-1932 жж. жалпы Батыс Қазақстан облысы бойынша Төменгі Еділ және Орта Еділ өлкесіне, Түркменстанға 35000 шаруашылық, көшіп кеткен. Осы шаруашылықтардың 287-і Жаңақала ауданынан, тек 1930 ж. тамыз айы ішінде ғана көшіп үлгірген. 287 шаруашылықтың 176-ы немесе 61,3%-ы кедей-батрақтар, 100 шаруашылық немесе 35%-ы орташалар, тек қана 11 шаруашылық немесе 3,9%-ы ғана байлар. Ауданда 1928 ж. 48654 халқы бар 11453 шаруашылық болса, 1930 ж. 1 мамырда 47453 халқы бар 11160 шаруашылық қалған. 1930 ж. 15 тамыздағы мәлімет бойынша Талов ауданынан 4000 шаруашылық, Жәнібек ауданынан 27 тамызға дейін 1545 шаруашылық (26%), Сламихино ауданынан 26 тамызға дейін 400 шаруашылық, Жымпитыдан 1833 шаруашылық, Тайпақтан 639, Қаратөбедегі шаруашылықтардың 50% көшіп кеткен (Нәубет, 1990). Сондай-ақ, Қазақстандағы күшпен ұжымдастыру мен аштық салдарынан үріккен Жем бойындағы халық Үстірт үстінен Қарақалпақ, Түрікмен жеріне қарай лықсып, ол кезде Қазақстанға қарайтын Қарақалпақ жерінде, Әмударияның төменгі сағасында «келімсек» ел атанып жүріп, 1932 ж. сұрапыл аштық кебін киеді (Жолдасов, 1991: 84-89).

Біркатар бөлігі Қарақалпақ жеріне барып паналамақшы болды. 1925 ж. Қарақалпақ автономиялық облысындағы халық саны 298 мың адам еді: оның 128 мыңы – Әмударияның өз жағалауында және 170 мыңы – сол жағалауында тұрды. Жер-су реформаларынан кейінгі жасанды жұттан, 1932 ж. ауып келген босқындар есебінен Қарақалпақ жерінде халық саны өсіп, 372 мың адамға жетеді (Рысбеков, 2009: 84-88). 1933 ж. мамырда автономиялық облыстағы аудандар басшылығы мен Мемлекеттік саяси басқарма өкілдерінің есебі бойынша Қарақалпақ жеріне 47578 қазақ босқындары енген екен. Олардың ішінде 2357 панасыз балалар. Босқындар мұнда да қиыншылыққа тап болып, 1933 ж. Арал теңізі арқылы елге қайтпаққа әрекеттенді. Алайда, бұған олардың шамасы келмейді. Қарақалпақ ғалымдарының зерттеуі бойынша, 1934 ж. 1 наурызында мұндағы 48 мың қазақ босқындарынан 22 мың ғана адам қалады. Олардың 25 мыңы жұқпалы ауру, дерттен қаза болады. Тек Ходжелі ауданы бойынша ғана аштықтан көшеде 200 адамның бір айда өлгендігі жайлы дерек бар (Жолдасов, 1991: 84-89).

Ашаршылықтан туындаған босқыншылыққа қақтығыс үкімет кеш те болса босқындарға көмек ұйымдастырудың шараларын қарастырады. Сондай шараның бірі ашыққан халықты республика ішіндегі басқа аудандарға қоныстандыру еді. Мысалы, 1928 ж. желтоқсандағы мәлімет бойынша, бұрынғы Адай округында жұттан зардап шеккен шаруашылық саны шамамен 12 мыңдай болды. Оның ішінде 10 мың шаруашылық – орта-кедей шаруаныкі еді. Оларға тек шаруашылық көмек қана емес, сонымен бірге отырықшылыққа қолайлы басқа аудандарға көшіріп, 1-2 жыл ішінде отырықшылыққа үйрету қажет болды. Бұрынғы Адай округы халқына шаруашылық көмек көрсету комиссиясының ұсынысы бойынша 3 мың шаруашылықты Каспий жағалауына отырықшыландыру Гурьев округтық атқару комитетіне тапсырылды (Сырдария округына – 80, Красноводскіге – 500 шаруашылық). Жер мәселесімен айналысатын халық комиссариатының мәлімдеуі бойынша қоныс аударушыларға көмек ретінде 50 мың сом бөлінді. 1929-30 жж. бұрынғы Адай округындағы 2 мың шаруашылықты республика ішінде қоныстандыру, қалған қожалықтарды 1930-31 жж. қоныс аудару науқанына жоспарлады. 3 мыңдай қожалық Ақтөбе мен Орал округы аумағына көшуге тиіс болды (Құдайбергенова, 2011: 186). Бұл мәліметтер Маңғыстау өңіріндегі ашаршылық нәтижесінің негізгі нәтижелерін көрсетсе, ендігі жерде осы өңірдегі босқыншылық тарихына тереңірек тоқталайық.

Талдау. Маңғыстау өңіріндегі халықтың құрамындағы өзгерістердің тарихи факторларға байланысты өзгерістерге ұшырағандығын жекелеген зерттеушілер өз еңбектерінде көрсете бастады. Б.С. Жұмағұлов, К. Жаулин зерттеулерінде Адай округіндегі ұжымдастыру кезіндегі «Аққоян» жұты деген атпен берген 1927-34 жж. ашаршылық кезіндегі тарихи ахуалмен бірге, халықтың Өзбекстанға, Ресейге, Түркменстанға босуды мен өлім-жітім арқасында саны кемігендігіне байланысты мәліметтер бар.

Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан Маңғыстау тұрғын-дарының экономикасын тұрақты жейтін мал азығы қорының жоқтығынан оқтын-оқтын соғатын жұт жиі титықтатып кетіп отырды. Мысалы, 1795-96 жж. қысындағы жұттағы мал шаруашылығының күйзелісі, аштық пен балалар өлімі туралы мәлімет бар.

1851-52 жж. жұт, 1870-71 жж. «Ақжылқы» атағын алған жұт немесе 1891-92 жылғы Каспий сырты облысы бойынша 189 мың бас қой, 21 мың бас жылқы, 17400 бас түйені шығын қылған қоянның қысы немесе 1910-11 жж. ит жылының жұты, 1920-21 жж. сонымен бірге 1927-1928 жж. «Аққоян жұты» экономиканы күйзелтіп, халықты ашаршылыққа ұшыратып отырды. «Аққоян» жұтына тоқталайық.

1927 ж. жазындағы құрғақшылық және егіндік пен шабындық жерлердің көбін қарақұрым боп ұшып келген шегірткелердің отап кетуі қыстың қарлы боранына ұласты. Маңғыстау округынан отарлыққа жұттың келе жатқаны туралы жеделхаттар жібере бастады. Маңғыстау округтық атқару комитетінің төрағасы Ахмедов 1927 ж. жаз айларында-ақ Республика Халық Комиссарлар Кеңесіне, Егіншілік Халық Комиссариатына; «үлкен жұт қаупі бар. Тез арада азық-түлік, жем-шөп жеткізіп

алуымыз керек. Жергілікті бюджетті, кооперацияда қаржы жоқ. Үкімет көмегі керек... Үстірттен жем-жөп жеткізіп алмаса, мал аштан қырылады» – деп хабарлады.

1927 ж. 30 қарашасынан 1928 ж. көктеміне дейін жеделхаттар Қызылордадағы өкімет органдарына, Әзірбайжанға, Дағыстанға көмек сұрап жіберіліп жатты. Жүт зардабы ерекше Бозашы түбегі мен Қарақұм тұрғындарына ауыр тиді. 1928 ж. сәуір айында Бозашыда 3 мың отбасы малсыз қалды. Апат ауқымына назар аударсақ: Бозашыдағы 3 болыс малының 95% қырылды, бар болғаны 430 бас жылқы (5%), 360 (5,5%) түйе, 3700 (5,6%) ұсақ мал қалды.

1928 ж. күзіне дейін жүтқа ұшырағандар Форт-Александровск маңына, Қарақұмдағы Ойылға шұбыруда болды. 8965 отбасы баспанасыз, күнкөріс көзі жоқ, ашаршылыққа ұшырап, жан сауғалап босып кетті.

1928 ж. майында ғана Адай округындағы жүт зардаптарын жою және ашаршылыққа ұшырағандарға көмек көрсету үшін республика Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ өлкелік партия комитеті өзінің Төтенше екі өкілін (А. Ниязов пен И. Құлжановты) жіберді. Олар жағдайды тексерді, медициналық несиелік көмек көрсетуді ұйымдастырды. Бірақ, бұл да мардымсыз болды. Оған қоса, күн жылына іш аурулары көбейді. А. Ниязов аштарға көмек көрсету жөнінде жаңадан комиссия құрды, оның құрамына атқару комитетінің, тұтыну қоғамының, «Қосшы» одағының өкілдері енді. Жарты айға әрбір жан басына 1,4 фунт ет, 1,4 фунт жарма, аздаған шай мен қант (2 тиын) үлестіріп тұру тұтыну қоғамына тапсырылды.

Нақтылы көмек көрсетудің орнына, құрғақшылық (жүт) салдарларын жою жөніндегі өлкелік комиссия Н. Нұрмақовтың төрағалығымен 1928 ж. наурызда өткен отырысында «Адай округы атқару комитетінен Халық комиссарлары Кеңесінде талқылау үшін жүтқа ұшыраған аудан тұрғындарының азық-түлікке сұранысы қандай мөлшерде екендігі туралы мәліметті телеграфпен хабарлау жүктелсін» - деген қаулы қабылдады. Мардымды жәрдем беріле қоймаса да, комиссия жүтқа ұшыраған аудандарда ет дайындауды күшейту жөнінде қатарластыра кезекті қаулы қабылдады. Мұның өзі қырылып жатқан адам өмірінен мемлекет мүддесін жоғары қоядан туындаған шара еді. Жалпы, республика үкімет орындарын жүтпен күрестен гөрі алдағы көктемгі егіс науқаны көп мазалағандығына Табылдиева О.Д. зерттеуіндегі архив құжаттары толық дәлел бола алады (Табылдиева, 2020: 18).

Маңғыстау халқы Түрікменстанға, одан ары Иранға жұмыс іздеп, шет жерлерге ауа көшті. Ашаршылық одан кейін бүкіл Қазақстанды қамтығаны белгілі.

Маңғыстаудағы ірі байларды тәркілеу 1929 жылы басталды. Бұл бағыттағы жұмыстарды Қазақстан өлкелік атқару комитеті мен өлкелік партия комитетінің 1930 жылғы 9 желтоқсандағы ауылдық кеңестерді қайта сайлау, байларға тойтарыс беру, кедей, жалшы топтарын құрып, малшыларды түгелдей колхоздарға ұйымдастыру және отырықшыландыру туралы міндеттерді атап көрсеткен 19 нұсқау хаты жеделдете түсті.

1929-30 жылдардағы ТОЗ, (жерді бірігіп өңдеу, шаруаны, өнімді бірлесіп өңдеу, жүргізу) қауымдастықтары құрылды, оларды бригадирлер басқарды. Қауымдастықтар таратылып, серіктестіктер құрылды.

Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті Президиумының 1932 жылғы 12-наурыздағы «Қазақ еңбекшілері шаруашылығының отырықшыландыру жоспары» туралы қаулысы бойынша Маңғыстауда сол жылы 400 шаруашылық қоныстануға тиіс болды. Бұрын көшпелі өмір кешіп, еркін жүрген елді бір жерге топтастыру қателіктермен жүрді. Байларды тәркілеу кезіндегі асыра сілтеу кесірінен орта шаруаларда бұл тізімге ілігіп кетті. Ел ішінде наразылық, аштық, қашу, малын айдап түс-тұсына көшу сияқты халықтық бой көрсету толқыны көбейді.

1932 ж. Маңғыстау ауданында 14 ауыл шаруашылық артелі, 6 балықшы колхозы болды. Ауыл шаруашылық артелдірінің 10191 мүшесі, 16466 бас малы, 25 шөп шабатын машинасы, 94 соқа, 2 дән себетін техникасы болды.

Арғы жағы 1927-28 жылғы қоян жүты одан бергіде әр түрлі саяси қайшылықтар ықпалымен малдан айрылып, рухани қалжыраған халықты 1933 жылы бітік шыққан егін бір көтеріп тастады. 1937-38 жж. колхоздастыру жұмысы қатты қарқынмен қолға алынды. Бұрынғы артельдердің Жарғысы жетілдіріліп, колхоз болып аталды.

Маңғыстау өңірінің осы жылдардағы негізгі ахуалын осылайша суреттеуге болады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің деректік базасына Маңғыстау облысы архив қорларындағы, жарияланған архив деректері, естеліктер жинағы мен куәгердің естелігі негіз болды. Жұмыста Қазақстан Республикасы Маңғыстау облыстық мемлекеттік архивінен «Протоколы заседаний комиссий по оказанию помощи голодающим Адаевского уезда и документы к ним 10.06.-17.12.1928 г.» (ҚР МОМА, 15: 137), «Удостоверения и справки выданные Мангистауский райорбюро. Списки голодающих, уезжающих в сторону Туркмении. 03.01.1928-03.12.29 г.» (ҚР МОМА, 29: 142), «Қазақ қалай аштыққа ұшырады: (Қасіретті жылдар хаттары)» (Қазақ, 1991), екі кітаптан тұратын «Адай көтерілісі, естеліктер жинағы мен Адай көтерілісі. Восстание Адаевцев в 1931 году құжаттар жинағы» қолданылды (Адай көтерілісі, 2010.).

Қазіргі Қазақстан тарихы ғылымында жүт, ашаршылық, қазақтың ауа көшіп кетуі, қазақ босқыншылығы жөнінде шыққан еңбектер теориялық және методологиялық жаңа қырларымен толығуда. Әліде болса іргелі еңбектер керек. Тақырыпқа қатысты ұғымдар, анықтамалар, олардың қазақ - орыс тіліндегі анықтамалары жүйеленген жоқ. Осы уақытқа дейін ғалымдар көрші

республикаларға қоныс аударушылардың нақты санын, есептеп шығарған жоқ. Бұл маңызды ғылыми мәселені шешуде ашаршылыққа ұшырағандардың ұрпақтарынан алынған ауызша деректер мен жаратылыстану ғылымдарында қолданатын әдістер мен пәнаралық әдістерді қажет етеді.

Зерттеу нәтижелері. Негізінен 1930 жылдардағы ашаршылық кезінде Орта Азия республикаларында қазақ босқындары пайда болса, көшіп кетудің басы Маңғыстау өңірінде табиғат апаты – жұт әсерінен ерте басталды. Маңғыстаулық зерттеуші Жанат Нұрмаханова: маңғыстаулықтар 1879-1880 жылғы «Үлкен қоянда», 1890-1891 жылғы «Ор қоянда», 1904-1905 жылғы «Ақ жылқыда», 1910 жылғы «Итте», 1918 жылғы «Жыланда», 1921 жылғы «Мешінде», 1924 жылғы «Доңызда» малының 50-60 пайызынан айрылса, 1927-1928 жылдың қысында 80-90 пайызға дейінгі малын жоғалтты. Өңірде аштықтан өлу фактілері орын алды. Патша билігі кезінде ашыққан елге тамақ үлесі беріліп, азды-көпті көмек ұйымдастырылған болса, голошекиндік билік елге қайырсыз болды (Адай көтерілісі, 2010^а:103). Олай дейтініміз Голошекин бастаған үкімет мүмкіндік бола тұра халықты аштықтан аман алып қалудың жолын қарастырған жоқ. Қазіргі таңда Маңғыстау өңірінде екі жылдың көлемінде жаңбыр аз түсіп, қыста қардың аздығы мал ұстаған шаруаға қиындық туғызуда. Сол бір зұлмат жылдардағыдай жұт қаупі төніп тұр. Сол себептен де ел болып мал баққан Маңғыстаулық шаруаларға көмек беру мәселесі алға қойылуда.

Шетелдік ғалым Сара Камеронның Маңғышылақ түбегіндегі аштықтың бірден бір себебі ұжымдастыру емес, құрғақшылық, жұт және партияның түрлі әрекеттерінің салдарынан алғашқы ұжымдастыруға дейін-ақ 1929 жылы аштыққа ұшырай бастаған еді деген тұжырымымен де келісуге болады.

Бұл кезде Адай уезінде 4 аудан болатын, жер көлемі шамамен 345000 шаршы шақырым, халық саны 190000 адамды құрады (Камерон, 2020:128). Оның құрамына Каспи теңізіне бойлай енетін Маңғышылақ түбегі мен ірі жартасты шоқылардан тұратын Үстірт қыраты кіретін. Аймақтың климаты қатаң болатын, қысы аязды, топырағы құнарсыз және ағын суы болмағандықтан тек шыңырау құдықты пайдаланатын. Міне сондай географиялық және экологиялық себептеріне байланысты бұл жерлерде Ресейдің еуропалық бөлігінің қарашекпенділері қоныстанған жоқ, тек кілен қазақ рулары тұрды. Жергілікті адай руларының өздеріне тән көшпенді өмір сүру салты болды. Қазақстанның басқа өңірлерімен салыстырғанда бұл жақта жұт жиі болатындықтан отар мен табындағы малдан жұт кезінде 35-40 пайызға дейін тіпті ерекше жұт жылдары 80 пайызға дейін мал басының шығыны орын алатын. Кеңестік билік бұл мәселені біле тұра ешқандай шара қолданған жоқ.

1927 жылы бұл аймақта құрғақшылық болып, содан кейін іле-шала 1928 жылы жұт басталды. 1928 жылғы байлардың мүлкін тәркілеу науқаны мен республиканың солтүстік өңірлеріндегі астық өткізу шараларының күшеюіне байланысты адайлар малдарын астыққа айырбастай алмай, ас мәзірінің аса маңызды құрамына жататын тағамның түрінен қағылды. 1929 жылдың көктемінде аймақтағы халықтың үштен бір бөлігі, шамамен 60 491 адам аштыққа ұшырады. Жан сауғалаған мыңдаған халық маусымдық көші-қон кезінде ары – бері өтіп жүретін Түрікменнің жеріне өтіп, қашып кетті (Камерон, 2020:132-133 б).

Осы көшке себеп болатын жұтты мал баққан қазақ шаруасы білді. Мәселен Бозашы болысы ауылдарының бір топ өкілдері былай деп арыз жазды: «Осы болайын деп тұрған қыс-қоян. Атағы бүкіл дүниеге мәлім. Бұл талай елді тұқымсыз тастап, адамын жаяу шұбыртқан қызыл қоян. Жұт боларында алдыңғы жазы жауынсыз болып, шөп шықпай қалатын. Биыл да жағдай жақсы болмады, ақтабан болды. Көрі-құртаң мал өле бастады, басқа малдар да арық, күйсіз. Егер жерге екі елі қар түссе-көрінетін шөп жоқ. Енді не істеу керек? Тек жұтаудан басқа шара қалған жоқ. Сондықтан сізден елдің сұрауы мынау: осы жағдайды округтік атқару комитетіне хабарлап, бар малды түгел алып қалмағанмен, ең болмаса тұқым алып қалуға шара-қам етуді күтеміз. Осы арызды сізге тапсырып, содан кейін сіздің нендей қам жасағаныңызды бізге хабарлауды сұраймыз» - деп 1927 жылдың қазан айында жазған еді (Байдалы, 2020:3). Ел азаматтары елге көмек ұйымдастырудың жолын іздеді. Ресми билік өкілдеріне Қызылордадан бастап Мәскеуге дейін жедел хаттар жазылып көмек сұралды. Сыдық Жұбаев Форттағы биліктің атынан Республика орталығына жеделхат жолдап, 10 мың үйдің 3 айға Түркменстанға көшуіне рұқсат сұрайды. Мәселені Красноводск шеше алмайды, - дейді ол-Ашхабад пен Қазақ республикасының келісімі керек. Сондағы Красноводск пен Қарабұғаздағы қазақтарға нан бөлінсін (Адай көтерілісі, 2010^а:55) дегенді алға тартады.

1928 жылғы 19 наурыздағы Қызылордаға жөнелтілген жеделхатта енді мал емес адамдарды аштық тырнағынан арашалаудың амалдарын іздестіріп жатырмыз. Тамақтандыру пунктерін шұғыл ашу керек. Қалада аш балалар қаптап кетті дейді (Адай көтерілісі, 2010^а:56). Біз мұнан сол жылдардағы аштық зобаланының қатты ұшығып кеткенін көреміз.

1928 жылдың 25 шілдесіндегі Измамбетовтың милиция бастығына шұғыл жіберген жеделхатында 4 тамыздың сенбісінен бастап күнде таңғы сағат оннан аштыққа ұшыраған шаруашылықтардың санын көрсетіп мәлімет беруін сұрайды (ҚР МОМА, 15:10).

Форт-Александровскіде аштарды есепке алып, азық-түлік үлесін белгілеу үшін ерекше комиссия құрылды. Оның құрамына аудандық атқару комитетінің төрағасы бастаған бес адам-атқару комитеті өкілі, кооперациядан, «Қосшыдан» және «Жүтпен күрес» бюросының жетекшісі, республика орталығынан келген дәрігер М.Ниязов кірді. Тамақпен қамту кооперацияға тапсырылды. Комиссия күн сайын мәжіліс өткізіп, қолда бар көмекті аштарға тең үлестіріп отырды (Адай көтерілісі, 2010^а:60).

Форттағы ашыққандардың жағдайы күн сайын нашарлай бастады. Дәрігерлердің айтуынша өлім көбейіп, эпидемия басталатынын айтып, тез арада шара қолданып, тамақтандыруды жақсартып, қайтарымысыз 15 мың сомды ашыққандарға жұмсап, аштықты тоқтату үшін жұтқа ұшыраған далалық шаруашылықтарға ай сайын несиеге 4 мың пұт үн мен азық-түлікті кредитке алудамыз дейді архив құжатында (ҚР МОМА, 15:12).

Шынында жұтқа ұшыраған қазақ шаруа қожалықтары, жан сақтау үшін фортқа ағылған. Күннен күнге жағдайдың қиындағанын округ басшысы Измағамбетовтың 1928 жылдың 29 шілдесінде Қызылордаға жіберген мәліметіндегі форттағы жағдайды баяндаған құжатынан көруге болады. Орыс тілінде жазылған бұл деректі түпнұсқадан сөзбе-сөз келтіре кетейік: «Сейчас находится форте 647 бедняцких хозяйств 2700 душ пострадавших джута. Единственной мерой помощи является достаточный отпуск хлебных продуктов для чего требуется минимум 18 копеек день человека за месяц 14550 рублей. Мнению врачей увеличилось смертность почве истощения возможна вспышка эпидемия. Необходимо теперь же принять энергичные меры улучшения питания. Все ранее от упущенные средства израсходованы о чем телеграфию сообщено Окрисполкому Уил отчета нет сейчас берем продукты кредит просим отпуске безвратного первое время тридцать тысяч на питание. Другого выхода нет. Отношении степняков пострадавших джута ходатайствуем ежемесячном отпуске сверх плана четыре вагона муки в виду недостаточности планового завоза. Решение телеграфьте» (ҚР МОМА, 15:14).

Қазақ Орталық атқару комитеті мен Қазақ үкіметі атынан округ басшылары Красноводскіге, Ашхабадқа Түрікмен Халық комиссарлар кеңесіне хат жолдап, жұтқа байланысты республиканың солтүстігін адайлардың қыстап шығуына рұқсат беруін сұрайды. Малдан ада болған аштарға Түрікменстанның Мерв, Байрамалы, Таджен қалаларында уақытша тұруға және оларға кеңес, кооперация ұйымдарының көмек көрсетуі сұралып, куәліктер беріледі. Бір құжаттың өзінде 139 адайға осындай рұқсат куәлік берілген (Адай көтерілісі, 2010:61).

Архивтегі сондай кәуіліктің біреуін түпнұсқада келтірсек: «Представитель сего гражданин Мангистауского района (быв. Адайского)» Умирбай Кулмагамбетов действительно является голодающим беженцем, пострадавшим от джута в 1927-1928 году и находился на иждивении государства с 1928 до второй половины 1929 года, следует с семейством 5 едок в стороны Туркменской СССР от станции Таджан Мерв и Байрам Али для временного проживания, что подписями и приложением печати удостоверяется». Бұл куәлікті 1929 жылдың 2-ші тамызында Гурев округі Маңғыстау ауданы Оргбюро төрағасы Сағандықов Жұмағали берген (ҚР МОМА, 29:57). Қарап отырғанымыздай малсыз Түркменстанға уақытша деп кеткендердің көпшілігі сонда қалып қойып, қазір еліміздің Маңғыстау облысына қайта оралуда.

Әр жұттан кейін халықтың кедей бөлігі көршілес облыстар мен Орта Азия республикаларына көшіп кетті. 1908 жылғы жұттан кейін адайлардың біраз саны қазіргі Ирджар ауданында, Тәжікстанда (жиылы-көл жерінде), Байрам-Әли мен Дарга атада қоныстанды. 1917 жылдан бастап қазақтар Красноводск, Жебел, Байрам-Әли, Теджен, Чаркүй округына және Өзбекстанға қоныс аударды. Қазіргі уақытта олардың санын есептеу қиын. Красноводскіде 1000-ға жуық, Байрам Алиде – 500, Тедженде – 150 шаруа қожалығы болды. Ашыққандардың жаңа легі де (1927 жылғы жұттан кейін) талған аудандарға қоныстанады.

Сол сәттегі есеп көрсеткіші мынадай:

- 1) Красноводскіге (7 желтоқсанға) - 500 шаруашылық (оның ішінде 12 қоныс аударылды),
- 2) Теджене – 94 шаруашылық (оның ішінде 35 шаруашылық көшірілді),
- 3) Байрам-Әли–30 шаруашылық (оның ішінде 56 шаруашылық көшірілді),
- 4) Чикиттер (Сексеуіл дайындау) –50 шаруашылық,
- 5) Жебел станциясы (түз өндіру) – шамамен 50 шаруашылық,
- 6) Каспий теңізінің жағалауындағы Красноводскіден 45 шақырым жердегі Жуул (түз кені) жеріне де қоныстанды. Аштықтан зардап шеккендердің саны белгісіз, бірақ кәсіпшілік басшысының айтуынша, кем дегенде 100 шаруа қожалығы келді.
- 7) бұдан басқа, Каркин округіндегі Түрікмен Жері Халық Комиссариаты (НКЗ) Бассағақарқын каналындағы жерге 26 шаруашылықты орналастырды.

Осылайша, Түркменстанға аштықтан бас сауғалап келген қазақтардың жалпы саны биыл 900 шаруашылыққа жетті. Ауа көшушілердің айтуынша, Түрікменстанға қоныс аударғысы келетін шаруашылықтардың саны өте көп, бірақ Түрікмен билігі Байрам-Алиге орналасуды сұраған 71 шаруашылыққа қабылдау жүргізді.

Қоныс аудару екі жолмен жүрді: теңіз және құрлық – қара бұғаз арқылы. Соңғыларында көп жағдайда 1-ден 10-ға дейін түйе болды. Олар тек нанның жоқтығынан көшіп келді. Ал, малдан айырылған адамдардың жағдайы әлдеқайда нашар болды. 1928 жылдың көктемінен бастап олар мемлекеттің асырауында болды және әрбір отбасыға екі фунт нан берілді. Жергілікті билік органдары жұмыс бере алмады. Астрахань процесінен кейін жеке балықшылар балық аулаудан бас тартып, ішінара Түрікменстанның Красноводск ауданына көшті. Балық аулау құралдары жоқ кедей-малшылар табыстан мүлдем айырылған-ды. Жергілікті билік органдары мен қоғамдық ұйымдар балық аулау артельдерін ұйымдастыруды жеделдетіп, олардың жұмысын жолға қоюы қажет еді.

Ауа көшкендерге қатысты көмек көрсету:

Ташкентте КСРО Ішкі сауда Наркомы уәкілдігі (Уполнаркомторг) арқылы: 5 пұт қара шай, 300 жүп

ішік және 300 жұп азиялық резеңке галош алынды. Түрікмен ішкі сауда наркомы 2 тонна шақпақ қант жіберді. Азиянан арқылы нан және Түрікменсауда арқылы өнеркәсіптік тауарлар Краснодарскіге ашыққандарға сату үшін жіберілді. Ай сайын 1 адамға қолма-қол есеп айырысу үшін 20 фунт үн беріледі, ал мұқтаж адамдарға Халық комиссарлар кеңесі (СНК) есебінен ішік пен голош беріледі. Өнеркәсіптік тауарлар кеш алынғандықтан әлі сатылған жоқ. Отбасына 1 фунт шай, 1 кило қант беру ұсынылады. Егер жаңадан аштыққа ұшырағандар келмеген жағдайда нан шамамен үш айға жетеді. Джебель (Красноводскіден 100 шақырым) станциясында орналасқан аштыққа ұшыраған босқындарға Краснодарскіде жәрдем көрсетіледі. Теджен, Байрам-Әли және Шымшықтыдағы барлық ашыққандар Ирджар ауданына көшіріледі. Жұмысқа орналасқан, еңбекпен қамтамасыз етілген және мемлекеттік көмекке мұқтаж емес шаруа қожалықтар қалады (Адай көтерілісі, 2010⁶:129-131).

Сол уақыттағы жағдайдың қаншалықты ауыр болғанын архив құжаттарынан алынған деректер онан әрі айқындай түседі.

Алматыдан кетер алдында мен Қызыл крест басқармасының төрағасы жолдас Чумболовпен келіссөз жүргіздім. Менің сұрауларыма Чумболовтан ешқандай хабар жоқ. Егер Қызыл Крест қаражатты босатып, 1 дәрігерді жіберсе, қалған жұмысшыларды Краснодарскіден табуға болады. Өйткені Форттан келгендер арасында жұмыссыз сауатты қазақтар жеткілікті.

Алдағы уақытта не істеу керек:

1. Джебель станциясындағы мұқтаж шаруа қожалықтар санын шұғыл анықтау.
 2. Краснодарскіден 45 версте орналасқан Куул түз өндіру кенінен мұқтаж шаруашылықтың санын анықтап, жұмыссыз аштықтан зардап шеккендерді Халық Комиссарлар Кеңесі есебінен Краснодарскіге ауыстыруға тура келеді.
 3. Форт-Александровскіге шұғыл барып, сол жерде жағдаймен танысып, жол бойында Петровскіге соғып не істерін білмей тұрып қалған шаруашылықтардың санын анықтап, Дағыстан АССР-іне орналастыру керек.
 4. Аштыққа ұшыраған босқындарды анықтап, Краснодарскіге көмек ұйымдастырғаннан кейін, 1930 жылдың 1 сәуіріне дейін олармен тұрақты жұмыс істеу үшін Алматыға 1 адамды іссапарға жіберу қажет.
 5. Қызыл крест ұйымына Краснодарск мен Янчи базарындағы ашыққандарға көмектесу үшін шұғыл қаражат жіберуді ұсынамыз.
 6. Маңғыстаудағы барлық ұйымдарға Маңғыстау ауданында түз өндіруді ұйымдастыру, балық кәсіпшілігін шектеу және т. б. бойынша жұмыстарды күшейтуді ұсыну.
 7. Ішкі және Сыртқы сауда Халық Комиссариаты (НКТорг) арқылы дайындаушы ұйымдарға Форттың өзінде және алыс аудандарда мал дайындауды күшейтуді ұсыну.
 8. Қоныс аудару басқармасына Адайдың кедей шаруа қожалықлықтарын Қазақстанның Орал және Ақтөбе округтеріне көшіру туралы мәселені әзірлеу ұсынылсын.
 9. Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Жер өңдеу Халық Комиссариаты (НКЗема) мелиоративтік басқармасына Су ресурстарын және қар суларын пайдалану мүмкіндігін анықтау мақсатында Маңғыстау ауданын зерттеу қолға алынсын (Адай көтерілісі, 2010⁶:129-132). Халық Кеңесі Комитеті және Қазақ өлкелік комитеті большевиктер партиясының төтенше уәкілі Құлжановтың Адай округіндегі көшіп кетушілер мен қайта көшіп келгендерге көмектесу жөніндегі қызметік хатынан Маңғыстау өңіріндегі аштық салдарынан босқынға ұшыраған халықтың жағдайын анықтауға болады.
- Міне осы жұттың кезінде уақытша кеткен қандастарымыздың бір бөлігі қалып қойып Иран асып қазіргі таңда елімізге қайта оралуда. 1927-1928 жылдың қысында Маңғыстау өңірі малдан 80-90 пайызға дейін айырылды. Өңірде аштықтан өлу фактілері орын алды. Жұтаған елден бірнеше жылдың салығын малдай, ақшалай, астықтай, жүндей өтеуді талап етті. Халық ашықтан-ашық наразылық көрсетті, соңы қарулы қимылға ұласты.

Қазақстанда 1929-1931 жылдары 372 көтеріліс болды, оларға 80 мыңға жуық адам қатысты, бұл көтерілістің бәрі қайғылы аяқталды. Ал, оның соңы халықтың республикадан тыс жерлерге, соның ішінде шетелдерге үдере көшуіне жалғасты. 1930 жылдың басынан 1931 жылдың ортасына дейінгі кезеңде ғана Қазақстан жерінен 281 230 шаруа қожалығы көшіп кетті, олардың елеулі бөлігі Қытай, Иран мен Ауғанстан жеріне ауып барды. Ашаршылық жылдары республика аумағынан тыс жерлерге барлығы 1 миллион 130 мың адам көшті, олардың 676 мыңы біржолата кетті де 454 мыңы кейіннен Қазақстанға оралды (Қозыбаев, 1998:243).

Ал, Маңғыстауда 1931 жылы халық түгелімен көтеріліске шықты. Батыс Қазақстандағы Маңғышлақ түбегінде небір кескілескен шайқастар өтті. 1929-1931 жылдар аралығында түбектің бір өзінде ғана он бес мың көтерілісші қатысқан он бес жеке қарулы қақтығыс орын алды. Қарулы қақтығыстар жалғасқан сайын, мыңдаған қазақтар Түркменстанға қашып, тіршілік бөседеп, түбек қаңырап бос қалды (Камерон, 2020:142).

Адай руы басым Маңғышлақ өңірінде Алматы билігі өзге тактиканы қолданып көрді. Басшылар бүлікті басу үшін түбекке Адай руынан шыққан партия мүшелерін жіберді. Республиканың Халық ағарту ісінің комиссары Сейтқали Меңдешев көтерілісшілермен келіссөздер жүргізіп, Түркменстанға ағылған босқындар легін тоқтатуға тырысып жатқанда, Төлесін Әлиев көтерісшілерге қарсы Қазақ атты әскер дивизиясына басшылық етті. 1931 жылдың соңын ала Маңғышлақ көтерілісі түншықтырылды. Ол республикада басылып-жаншылған ең соңғы ірі көтерілістердің бірі болатын (Камерон, 2020:144).

Қарулы қақтығыс алғашқыда аштықтан туындаған, ол халықтың жаппай шұбыра қоныс аудару процесін асқындырып жіберді. Аштықтан қиналғандар салық төлеуден қашты. Көтерісшілер бас сауғалап көршілес республикаларға өтіп кетті. Осы дариядай толқыған халық қозғалысы бір-біріне ұқсамайтын түрлі топтардың қосындысынан құралған еді. Бас көтергендердің арасында өздерінің үйреншікті маусымдық көші-қонның қамымен жүрген көшпелілер, аштықтан жан сауғалап шұбырған босқындар және Қызыл Армияның қуғынынан пана іздеген ереуілшілдер болатын (Камерон: 2020:144).

1930 жылы көшіп кету қозғалысына 34 977 қожалық қатысты. 1931 жылы толық емес мәліметтер бойынша 45 000 шаруа қожалығы көше бастады. Айта кететін бір мәселе – бұл мәліметтер республикадан тыс көшіп кеткендерді ғана емес, сондай-ақ өлкенің өз ішінде туған жерден қозғалып, босқындар қатарына қосылғандарды жалпы түрде көрсете алады. Яғни орта есеппен алсақ, жоғарыдағы 1931 жылғы босқындар жолына түскен қазақ шаруаларының жалпы саны 225 000 адамдай болып шығады (Омарбеков, 1997:257).

Ал, енді осыншама босқындардың қайда және қаншасы көшіп кеткенін дәлме-дәл анықтау тіптен мүмкін емес. Өйткені қоныстарынан ауа көшушілердің едәуір бөлігі белгілі бір аймақта тұрақтап қалмай, үздіксіз босып, сенделумен болған. Дегенмен бұл мәселенің көлемін және негізгі бағыттарын шамамен болса да айқындап беретін тарихи деректер баршылық. Жоғарыда айтылған Қаражат халық комиссариатының Өлкелік партия комитетіне берген 1931 жылғы 5 тамызға дейінгі мәліметінде босқындардың қайда көшіп жатқаны нақты көрсетілген. Мұнда 27 ауданның ғана мәліметі есептеліп, ал қалған 47 ауданнан әлі мұндай деректер түсе қоймаған кезең бейнеленген. Бұл дерек босқыншылыққа ұшыраған қожалықтар сандарын ғана емес, тіптен олар айдап әкеткен мал басы сандарын да шамамен есепке алғандықтан да тарих үшін құнды.

Кесте 1 Қазақстандық босқындар жат өлкелерге және аймақтарға босып кетуі:

	Босқындар барған жерлер	Босқын қожалықтары	Олардағы мал басы
1	Өзбекстанға	1346	187909
2	Түрікменстанға	7371	319725
3	Тәжікстанға	1767	88350
4	Қырғыз республ.	1031	33595
5	Қ.А.О.	2355	112621

Кестеден аңғарылатын нәрсе, қазақ босқындары негізінен Түркменстан республикасына қоныс аудару бастаған (Омарбеков, 1997:257).

Мұның өзі 1930-1931 жылдары еліміздегі азық-түлік дағдарысының шектен шыққанын көрсетеді. Амалдың жоқтығынан аш қарынға талғажу іздеген республикадағы қазақ халқы босып кетіп, атамекенін тастап кетті. Босқындардың дені қазақ ұлтының өкілдері болды. Салыстырмалы түрде РСФР-ға қарасты қазақтың Ресей мен Орта Азия республикаларына қоныс аударғандардың ауқымы мен саны жағынан Кеңес Одағының батысындағы Белорусия мен Украинадағы аштықтан қашқан халықтан асып түсті. Қазақстандағы бұл дағдарыс Мәскеу билігі бақылауынан шығып кетті. Кестедегі мал басына тоқталсақ алғашқы кезде босқындар көшіп бара жатқанда өздерімен бірге мал-мүліктерін ала кетсе, ал одан кейін босқындарда мал-мүлік болған жоқ. Кестеде солтүстіктегі Ресей жері, Батыс Сібір мен орталық Еділ аймағы көрсетілмегенімен ашаршылықтың алғашқы кезеңінде яғни енді басталған 1930 жылы қазақ босқындары қазіргі Қазақстанның солтүстік, солтүстік шығысы осы өңірлерге көшсе, ашаршылықтың ушыққан кезеңі 1931-1932 жылдары қазақ босқындары өзбек, қырғыз және түрікмен жеріне ағыла бастады.

1932 жылы алапат ашаршылық Қазақстанда кеңінен таралғанда жағдай тіптен ауырлап, жоғарыдағы кестеде көрсетілген өлкелерге қазақтардың жаппай босулары орын алды. Исаев пен Орымбаевтың 1932 жылғы 11 мамырда Мәскеудегі Халық Комиссарлары Советі Молотов, Сулимов, Гринко, Яковлевке «Егіннің шықпай қалуына, қожалықтардың қоныстан ауа көшуіне, қоныс аударуына байланысты қажетті қаржыландыру шаралары туралы» мағлұмдама хатында 1931 жылы Қазақстанның басым көпшілігі, әсіресе Солтүстік және Батыс Қазақстанның барлық аудандарында егіннің шықпай қалуы, ауыл тұрғындарының азық-түлік жағдайы ауыр болуы және кулактар мен байлардың үгітінің әсерінен 1931 жылдың аяғы мен 1932 жылдың басында 1 ақпанға дейінгі дерек бойынша, «қоныстан ауу мен қоныс аудару есебінен кеміген қожалықтардың саны 300 мыңнан асып» кеткен (Қазақ қалай, 1991:109-110) Зерттеуші Талас Омарбеков: бұл орта есеппен алғанда 1 млн 500 мың адам деп тұжырымдайды (Омарбеков, 1997:258).

Ал, академик Манаш Қозыбаев 1930 жылы мен 1931 жылдың бірінші жартысында 280 мыңнан астам түтін, 1 млн, 70 мың адам босқындыққа ұшырады деп қорытындылайды (Қозыбаев, 1998:230).

Жоғарыдағы Исаев пен Орымбаевтың хатында қайта оралушы қожалықтарға салық салатындай олардың ештеңесі жоқ екенін ескеріп, олардың мойнындағы берешекті, барлық міндетті төлемдерді түсіруді сұраған (Қазақ қалай, 1991: 112)

1932 жылы Батыс Қазақстанда көшіп кеткендермен жұмыс басталып, өлкелік, облыстық органдар көшіп кеткендерді қабылдау мен орналастыру бойынша жоспар құрды. Жоспар бойынша 6-8 мың шаруа қожалықты қайтаруды жоспарлады. 1932 жылдың 20 тамызында облысқа 9 264 шаруа қожалық 32 110 мың адам қайта оралды. Бірақ іс жүзінде көрсетілген көмек өз нәтижесін бермеді. Туған жеріне қайта оралған халыққа деген биліктің саясаты өзгерген жоқ. Сол себептен 1933 жылдың көктемінен қайта көшу басталды (Сдықов, 2004:226)

Босқыншылық 1933 жылдың шілдесіне дейін толастамай қойды. Осы жылдың мәліметтеріне назар аударсақ, бұған көзіміз айқын жетеді. Қазақстан үкіметінің 1933 жылы Мәскеуге берген осы мәселеге байланысты ресми есебінде мынадай жолдар бар: «1931-1933 жылдарғы салық есептері мәліметіне қарағанда, Қазақстан бойынша шаруа қожалықтардың жалпы саны 490 мыңға, ал село халқының саны 2,6 млн адамға кеміді. Оның үстіне Қазақстанда қалған қазақтар қожалықтарының аса үлкен бөлігі өздерінің бұрынғы мекендерінен ауа көшті...» (Омарбеков, 1997:258).

Бұл жөнінде РКФСР ХКК төрағасының орынбасары Тұрар Рысқұловтың И. Сталинге 1933 жылы 9 наурызда жазған хатында былай деп жазылды: «Шамамен Қазақстан өлкесімен көршілес көшіп-қонып жүрген жерден алынған соңғы деректер бойынша қазіргі қазақтар: Орталық Еділде – 40 мың адам, Қырғызстанда – 100 мың адам, Батыс Сібірде – 50 мың адам, Қарақалпақстанда – 20 мың адам, Орта Азияда – 30 мың адам шамасы. Көшпенділер тіпті Қалмақ жері, Тәжікстан, Солтүстік өлке және т.б. шалғай жерлерге де барған. Халықтың бір бөлігін байлар бастап Батыс Қытайға да көшіп барған. Қазақтардың орталық аудандарға қарай көшуі бірінші рет байқалып отыр. Бұл жөй көшу емес, аш адамдардың елеулі бөлігінің талғажу іздеп босуы. Көшіп кетушілер жекелеген аудандар бойынша аудан халқы жалпы санының 40-50 %-ына жетеді» (Қазақстан тарихы, 2010:216).

Жоғарыдағы деректен көріп отырғанымыздай республикадан тыс жерлерге босып кетушілер аз емес. Осы босып кетуші, ауа көшіп кетушілер Қазақстанның Маңғыстау өңірінде 1928 жылы басталса, Қазақстанның қалған өңірінде 1930 жылы жаппай қозғалысқа ұласты. Ал, 1931-1932 жылдары өзінің шарықтау шегіне жетті. Алғашқы кезде Маңғыстау өңірінде көшіп кетушілер жақсы ұйымдасқан ру, ағайын-туыс болып малымен көшті, әлділері Иран, Ауған және Қытай асты. Кейін ашарлық күшейген кезде жаяу-жалпы шұбыра босып кетті. Көшіп кету мен босып кетудің салдарына тоқталсақ, елде республика халқының жергілікті қазақ халқы азайып кетті және мал басы саны кеміп кетті. Сара Камеронның тұжырымынша: «аштықтан тарыққан адамдар өздерінің соңғы тұяғын сойып жеп жатқан кезде, республикадағы мал басы азайып, Қазақстанның Мәскеу мен Ленинградтың негізгі ет қоры ретіндегі мәртебесіне қауіп төндіре бастады. Шаруашылықтағы жегін малдың жетіспеуіне байланысты, ұжымшарлар егінді қолмен себуге, ал шенеуніктер республикадағы мал санын өсірмекке Қытайдан көп мөлшерде мал сатып алуға мәжбүр болды. Ақыр аяғында, Голошекин қалыптасқан ет пен астық тапшылығына кінәлі деп табылып, апатты жағдайдың бел ортасында қызметінен босатылып, оның орнына ұлты армян Левон Мирзоян тағайындалды» - дейді (Камерон, 2020:165).

1929-1933 жж. аралығында Маңғыстауды да, республиканы да қамтыған ашаршылық (ұжымдастыру, тәркілеу, қуаңшылық және «асыра сілтеу» нәтижесі) зардаптары, мал, адам шығыны, репрессия, екінші дүние жүзілік соғыс алдындағы елдің саяси-экономикалық дамуы өңірдегі этнодемографиялық дамуға тікелей әсер етті. 1927 ж. жаздағы қуаңшылық пен шегірткенің жасыл шөп біткенді жоюы, 1927-28 жыл қысындағы қатты аяз, 1928 ж. көктемінде-ақ Маңғыстаулықтарды аштыққа ұшыратты, мал қырылды, адамдар аштық пен аурудан өлді, сондай-ақ, шетке ауа көшті. Маңғыстау өңірінде қаңыраған адамы жоқ ауылдар пайда болды. Қазақстаннан тысқары жақтарға көшу, жаппай босқыншылық 1935 ж. тиылды.

Пайдаланған әдебиеттер мен деректер тізімі

- Адай көтерілісі. Алматы: Нұрлы әлем, 2010^a. 320 б.
- Адай көтерілісі. Восстание Адаевцев в 1931 году: Сборник документов. Алматы: «Нұрлы Әлем», 2010^b. Т. 2. 448 с.
- Байдалы Р.Ж. 1930 жылдардағы ашаршылық кезіндегі Орта Азия Республикаларындағы қазақ босқындары // «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы № 4(24). Қазан-желтоқсан, 2020.
- Жолдасов А.А. Демографические последствия коллективизации в Каракалпакии // Вестник КарФАН УзССР. 1991. №3. С. 84-89.
- Нәубет (Публицистикалық ой толғаулар). Алматы: Жалын, 1990. 448 б.
- Камерон Сара. Аштық жайлаған дала: ашаршылық, озбырлық және Кеңестік Қазақстанды орнату. Алматы: 2020. 305 б.
- Койгелдиев М.К. Сталинизм и репрессии в Казахстане. Алматы: Искандер, 2009. 448 с.
- Қазақ қалай аштыққа ұшырады? (Қасіретті жылдар хаттары). Құраст. С.Әбдрайымов, И.Н. Буханова, Е.М. Грибанова, Н.Р. Жағыпаров, В.П. Осипов. Алматы: «Қазақ университеті», 1991. 208 б.
- Қазақстан Республикасы Маңғыстау облыстық мемлекеттік архиві (ҚР МОМА) 15-к., 1-т., 15-іс.
- ҚР МОМА. 17 қор, 1 тізім, 15 іс.
- ҚР МОМА. 17 қор, 1 тізбе, 29 іс.
- Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. Алматы: «Атамұра», 2010. 772 б.
- Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі (Замана асуы). 1-кітап. Алматы: Ғылым, 1998. 344 б.

Құдайбергенова А.И. Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің тарихи демографиялық қыры (1917-1991 жж.). Алматы: 2011: 416 б.

Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. Алматы: Санат, 1997. 320 б.

Рысбеков Т.З. Батыс Қазақстанда ауыл шаруашылығын ұжымдастыру зардаптары. Жаңақала көтерілісі // Қазақстан тарих ғылымының өзекті мәселелері: конференция материалдары. Алматы, 2009.

Сдыков М.Н. История населения Западного Казахстана. Алматы, 2004. 408 с.

Табылдиева О.Д. XX ғасырдағы Маңғыстаудың даму тарихы. Ақтау, 2020. 107 б.

References

Adai koterilisi. [The Adai rebellion] Collection of documents. Almaty, «Nurly Blem» 2010⁸. P. 320. [in Kazakh]
Adai koterilisi. Vostanie Adaevsev v 1931 goda: [The Adai rebellion. East of Adayevtsev in 1931:] Collection of documents. V.2. Almaty, «Nurly Blem» 2010⁶. P. 448. [in Russian]

Baidaly R.Zh. 1930 zhyldardahy asharyshylyk kezindegi Orta Azia respublikalaryndahy kazakh boskyndary [Kazakh refugees in the Central Asian republics during the Famine of the 1930s.] // Scientific E-journal «edu.e-history.kz». № 4(24). October-December, 2020. [in Kazakh]

Kameron Sara. Ashtyk zhailagan dala: asharyshylyk, ozbyrlyk zhane Kenestik Kazakhstandy ornaty [The Hungry Steppe. Famine violence, and the making of Soviet Kazakhstan]. Almaty: 2020. P. 305. [in Kazakh]

Kazakh kalai ashtykka ushyrady: (Kasiretti zhyldar hattary), Kurast. [How the Kazakh was starving: (letters of the terrible years),] S. Abdraymov, I.N. Buhanova, E.M. Gribanova, N.R. Zhagyparov, V.P. Osipov. Almaty «Qazaq universiteti», 1991. 208 p. [in Kazakh]

Kazakhstan tarihy (kone zamannan buginge deiin). [History of Kazakhstan (from ancient times to the present)]. Five volumes Volume 1. Almaty: Atamura, 2010. 772 p. [in Kazakh]

Koigeldiev M.K. Stalinizm i repressii v Kazakhstane [Stalinism and repression in Kazakhstan]. Almaty: Iskander, 2009. P. 448. [in Russian]

Kozybaev M.K. Tarih zerdesi (Zamana asuy). [The study of history (the epitome of time)] Book 1. Almaty: Gylym, 1998. P. 344. [in Kazakh]

Kudaybergenova A.I. Kazakhstandahy koshi-kon uderisterinin tarihi-demografialyk kyry (1917-1991 zhzh.) [Historical and demographic aspect of migration processes in Kazakhstan (1917-1991)]. Almaty: 2011: P. 416. [in Kazakh]

Naubet (Publicistikalyk oi-tolgaular) [Naubet (Journalistic reflections)]. Almaty: Zhalyn, 1990. P. 448. [in Kazakh]

Omarbekov T. 20-30 zhyldardagy Kazakhstan kasireti: K0mekshi oku kuraly. [The tragedy of Kazakhstan in the 20-30s: an auxiliary textbook]. Almaty: Sanat, 1997. 320 p. [in Kazakh]

Rysbekov T.Z. Batys Kazakhstanda auyl sharyashylygyn uzhymdastyry zardaptary. Zhanakala koterilisi [Consequences of collectivization of agriculture in Western Kazakhstan. Zhang Ali 's Rebellion] // Actual problems of historical science of Kazakhstan: conference materials. Almaty, 2009. [in Kazakh]

State Archive of Mangystau Region Republic of Kazakhstan (SAMR RK). F. 15. In. 1. C. 15.

SAMR RK. F. 17. In. 1. C. 15.

SAMR RK. F. 17. In. 1. C. 29.

Sydykov M.N. Istoria naselenia Zapadnogo Kazahstana. [History of the population of Western Kazakhstan]. Almaty, 2004. 408 p. [in Russian]

Tabyldieva O.D. XX gasyrdagy Mangystaudyn damu tarihy [The history of the development of Mangystau in the XX century]. Aktau, 2020. P. 107. [in Kazakh]

Zholdasov A.A. Demograficheskie posledstviya kollektivizatsii v Karakalpakii [Demographic consequences of collectivization in Karakalpakstan] // Vestnik KarFAN UzSSR. 1991. №3. P. 84-89. [in Russian]

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нурғалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙҰЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султанғалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т.ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ:
ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....92**Стамшалов Е.И.**ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ
ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ.).....100**Қозыбаева М.М., Бекенова А.А.**ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ.
БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....110**Нурмухамбетов А.А.**ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН
ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....118**Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж.**МАҒЫСТАУ ӨңІРІНДЕГІ АШТЫҚ ПЕН БОСҚЫНШЫЛЫҚ
(1920 Ж. СОҒЫ - 1930 Ж. БАСЫ).....126**Сактаганова З.Г.**ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. :
ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....136**Камалов А.К.**МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН:
ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....144**Аяган Б.Г.**ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА.
ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....153**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY****Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М.**ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ
(ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....163**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD****Ем Н.Б.**ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ
В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....172**Көкебаева Г.К.**

«ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE****Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У.**МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ:
ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА
(К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....189

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды